

AGNIESZKA GOŁDA* – KATOWICE

[Recenzja]: Katarzyna Furmańska, Robert Milinkiewicz, *Biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939*, Biblioteka Miejska im. Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu, Grudziądz 2021, ss. 184, ISBN 978-83-90589-69-5

Towarzystwo Czytelni Ludowych (dalej: TCL) to powstała w 1880 roku organizacja o charakterze oświatowym, która wypełniła miejsce zlikwidowanego Towarzystwa Oświaty Ludowej. Zasięgiem oddziaływania objęła Wielkopolskę, Śląsk, Pomorze, Warmię i Mazury, chroniąc język i literaturę polską w zaborze pruskim dzięki zakładaniu bibliotek, czytelni oraz szeroko zakrojonej działalności odczytowej, artystycznej i edukacyjnej. Działacze TCL, wśród których nie brakowało przedstawicieli arystokracji, inteligencji technicznej, nauczycieli i księży (np. ks. Antoni Ludwiczak, wieloletni prezes i bibliotekarz TCL), promowali piśmiennictwo, by zachować ciągłość kultury ojczystej oraz wzmacniać życie religijne. Czytelnie otwierane przez TCL miały zatem za zadanie ocalenie terenów poddanych silnym wpływom germanizacyjnym, co spowodowało, że organizację uznano za skuteczną i tym samym niebezpieczną. Dlatego też „Pierwsze lata T.C.L. to nieustanna walka z przeciwnikiem, to zaciekle obrona każdej prawie książki polskiej, każdej myśli narodowej, to ciągle rewizje, przesłuchy, procesy i skargi”¹.

Po odzyskaniu niepodległości przez Rzeczypospolitą w 1918 roku zmieniły się cele Towarzystwa, a działacze postanowili skierować prowadzone przez siebie akcje do środowisk, dla których dostęp do dóbr kultury i edukacji był ograniczony lub niemożliwy. To sprawiło, że TCL

(...) zajmuje trwałe miejsce w historii oświaty i kultury ziem polskich byłego zaboru pruskiego (...). Jego zadaniem było inicjowanie i rozwijanie czytelnictwa w duchu chrześcijańskim wśród społeczeństwa polskiego. TCL prowadzi-

* Agnieszka Gołda – dr hab. bibliologii i informatologii, prof. Uniwersytetu Śląskiego, Instytut Nauk o Kulturze, Uniwersytet Śląski w Katowicach

e-mail: agnieszka.golda@us.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-6571-5304>

¹ 55 lat pracy T.C.L. dla Polski 1880-1935. Rzut oka na historię Towarzystwa Czytelni Ludowych, Poznań 1935, s. 5.

ło wielokierunkową działalność nie tylko w aspekcie społeczno-kulturowym, ale również w chrześcijańskim czy narodowo-patriotycznym².

Problematyka bibliotek zakładanych przez TCL znana jest w literaturze naukowej³, ale wciąż brakuje opracowań o charakterze syntetycznym⁴, przybliżających w sposób monograficzny działania oraz funkcje organizacji. Taki stan rzeczy jest wynikiem przede wszystkim problemów związanych z dotarciem do dokumentów źródłowych, których część uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Nie ułatwia badań również znaczne rozproszenie materiałów w archiwach różnych typów oraz na łamach lokalnych gazet i czasopism.

Mimo to wciąż wydawane są pryczyunki naukowe, obejmujące opisy działalności TCL w poszczególnych miastach lub regionach. Omawia się usługi świadczone przez TCL, a nade wszystko zgromadzone zbiory, ich strukturę treściową i poczytnych autorów. W publikacjach pojawiają się ponadto informacje na temat zasad funkcjonowania tego typu księżnic oraz koncepcji ich zarządzania. Scentralizowany sposób organizacji i administrowania bibliotekami, składowa forma finansowania, programy popularyzacji książki, prasy i czytelnictwa oraz charakterystyczny krąg użytkowników (dzieci i młodzież, robotnicy, rolnicy, rzemieślnicy) wyróżniały tę sieć bibliotek spośród innych działających od lat 80. XIX wieku aż do wybuchu II wojny światowej.

² B. Warząchowska, *Biblioteki Towarzystwa Czytelń Ludowych w województwie śląskim w latach 1922-1939. Współpraca z Kościołem katolickim*, „Studia Bibliologiczne”, 19 (2011) s. 116.

³ Jeszcze przed II wojną światową ukazały się m.in. teksty: J. Kisielewski, *Bibliotekarstwo powszechne na zachodnich ziemiach Polski. Z okazji 50-lecia pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880-1930*, „Przegląd Biblioteczny”, (1930) z. 3, s. 281-303; tenże, *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880-1930*, Poznań 1930; *55 lat pracy T.C.L. dla Polski 1880-1935. Rzut oka na historię Towarzystwa Czytelni Ludowych*, Poznań 1935; raporty i sprawozdania z działalności oraz porady bibliotekarzy zamieszczano na łamach „Przeglądu Oświatowego”, organu prasowego TCL. Nowsze opracowania w wyborze: G. Chmielewski, *Z dziejów bibliotek ludowych na pograniczu zachodnim*, „Rocznik Lubuski”, 25 (1999) s. 205-217; W. Jamrożek, *Uniwersytety ludowe w II Rzeczypospolitej (zarys problemu)*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, 19 (2016) nr 2, s. 193-209, <https://doi.org/10.12775/SPI.2016.2.009> (dostęp: 27.04.2023); T. Maliszewski, *Wyższe szkoły ludowe w koncepcjach pracy oświatowej ks. Antoniego Ludwiczaka*, „Studia Edukacyjne”, (2013) nr 29, s. 169-190; P. Redlarski, *Kształtowanie tożsamości polskiej w okresie zaborów oraz umacnianie świadomości narodowej w czasach II Rzeczypospolitej na przykładzie Towarzystwa Czytelni Ludowych w powiecie Tucholskim*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, tom specjalny (2019-2020): *Dla Niepodległej*, s. 73-87, <https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbk.2020.192> (dostęp: 27.04.2023); Warząchowska, *Biblioteki Towarzystwa Czytelń Ludowych*, s. 100-118; J. Wróblewski, *Geneza i początki rozwoju bibliotek ludowych na Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1968) nr 2, s. 277-284; tenże, *Księgozbiór polskiej biblioteki ludowej w Bartągu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1967) nr 1-2, s. 137-156; tenże, *Ocalale książki z bibliotek Towarzystwa Czytelni Ludowych na Warmii i Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1992) nr 3-4, s. 351-360; tenże, *Pierwsza polska biblioteka ludowa na Warmii*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1966) nr 3, s. 386-390.

⁴ Do wyjątków należą: W. Jakóbczyk, *Towarzystwo Czytelń Ludowych 1880-1939*, Poznań 1982; K. Kabziński, *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880-1939)*, Wrocław 1985; J. Wróblewski, *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843-1939*, Olsztyn 1975.

To „polskie ministerium oświaty w zaborze pruskim” stało się w 2021 roku przedmiotem książki Katarzyny Furmańskiej (znanej z wydawnictw poświęconych Grudziądzowi, w tym bibliografii lokalnych) i Roberta Milinkiewicza, pracowników Biblioteki Miejskiej im. Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu. Dzięki macierzystej instytucji ogłosili opracowanie o tytule *Biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939* (Grudziądz 2021). Omówili księżnice działające na terenie miasta, by ukazać ich wpływ „na pracę nad scaleniem narodu i repolonizacją ziem byłego zaboru pruskiego”⁵ oraz uczcić stulecie powołania Biblioteki Miejskiej Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu, które przypadło w lipcu 2021 roku. Choć, jak zaznaczyli we wstępie, publikacja nie ma charakteru *stricte* naukowego, a raczej popularny, to treść została oparta na materiałach źródłowych odnalezionych w Archiwum Państwowym w Grudziądzu (145 jednostek aktowych), do tej pory niewykorzystanych, analizie krytycznej międzywojennej prasy pomorskiej, oraz zawiera interesujący stan badań zjawiska i charakterystyczną dla prac naukowych obudowę bibliograficzną.

W rozdziale pierwszym, nazwanym *Biblioteki grudziądzkie do roku 1939*, autorzy postawili sobie cele szersze, niż wynika to z tytułu rozprawy. Zaprezentowali bowiem rys historyczny działających na terenie miasta placówek, by wskazać warunki i możliwości ich funkcjonowania w środowisku zróżnicowanym etnicznie. Sięgnęli do zamierzchłych dziejów, a mianowicie rozpoczęli charakterystykę od czasów średniowiecza, kreśląc obraz bibliotek kościelnych (w tym parafialnych), zakonnych, należących do mieszczan, działających przy instytucjach (np. przy Miejskim Muzeum Starożytności), organizacjach społecznych, oświatowych, jednostkach wojskowych i związkach wyznaniowych. Ta część analizowanej pracy ma ścisły związek z rocznicą upamiętnianą w książce, choć oczywiście czytelnicy zainteresowani rozwojem TCL na terenie Grudziądza mogą również poczuć się usatysfakcjonowani, odnajdując informacje o dziejach księgozbiorów, ich zawartości i formach aktywności poprzedzających akcje Towarzystwa. Drobiazgowo informacje dotyczą przede wszystkim tych przedsięwzięć bibliotekarskich, które podjęto w okresie zaborów oraz już po odzyskaniu niepodległości. W okresie międzywojennym, jak podkreślili autorzy, w mieście działały biblioteki specjalistyczne, np. Ligi Morskiej i Rzecznej, mniejszości niemieckiej, katolickich organizacji młodzieżowych, organizacji harcerskich, szkolne, kolejarskie, rzemieślnicze i wojskowe. Grudziądz był zatem miastem, w którym aktywne były różnorodne typy księżnic, a mogła z nich skorzystać zarówno ludność polskojęzyczna, jak i niemieckojęzyczna.

W rozdziale drugim o tytule *Historia Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu* K. Furmańska i R. Milinkiewicz przypomnieli założenia statutowe TCL, wskazując, że

W początkowym okresie (...) głównym celem polskich działaczy społecznych w zaborze pruskim była obrona Polaków przed germanizacją, (...) w szczególności walka z wynarodawianiem języka polskiego poprzez działania na polu

⁵ K. Furmańska, R. Milinkiewicz, *Biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939*, Grudziądz 2021, s. 7.

oświaty pozaszkolnej, m.in. dzięki upowszechnieniu czytelnictwa książek i czasopism⁶.

Od 1928 roku było to zaś „szerzenie oświaty i kultury narodowej wśród wszystkich warstw społeczeństwa na zasadach religijnych”⁷. TCL włączyło wówczas w zakres osiągnięć wykłady, wieczornice, przedstawienia teatralne, odczyty, czytelnie, muzea i biblioteki wędrownie, a po 1933 roku wystawy, konferencje, świetlice, kursy dla instruktorów oświatowych, kierowników czytelni i bibliotek, uniwersytety ludowe, domy oświatowe, kinoteatry, działalność drukarsko-wydawniczą, księgarską i kolportażową. Na Pomorzu ważne były także w okresie międzywojennym postulaty TCL dotyczące dbałości o język polski. W ponad trzydziestotysięcznym Grudziądzu, przyłączonym do Rzeczypospolitej 23 stycznia 1920 roku, istniał bowiem tzw. problem niemiecki, wynikający z bliskości granicy, a tym samym strategicznego położenia. W kolejnych częściach rozdziału autorzy odtworzyli na podstawie materiałów z prasy lokalnej i archiwaliów dzieje organizacji od 1884 roku, kiedy to powołano stanowisko delegata pomorskiego, który miał zorganizować sieć biblioteczną w trzech powiatach, w tym w grudziądzkim.

Rozdział trzeci – *Towarzystwo Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939* – ujawnił rezultaty analiz autorskich dotyczących historii agendy TCL. Początek niepodległości przyniósł znaczące zmiany w strukturze Towarzystwa na Pomorzu oraz decyzje dotyczące wyboru Grudziądza na siedzibę sekretariatu TCL. Umiejscowiono go w gmachu wspomnianego wcześniej Miejskiego Muzeum Starożytności, zarządzanego przez Towarzystwo Starożytności. Umowę przekazania budynku na działalność TCL sfinalizowano 24 czerwca 1921 roku, a 3 lipca nastąpiło uroczyste otwarcie placówki, z udziałem ks. A. Ludwiczaka. Monografiści poza sprawami organizacyjnymi (struktura i działania podejmowane przez Komitet TCL w Grudziądzu), zajęli się precyzyjnym opisem narzędzi katalogowych i zasad udostępniania zasobów. Charakterystyce poddali też stanowiska bibliotekarskie. Ta część publikacji ujawniła techniczne aspekty funkcjonowania bibliotek TCL na przykładzie dobrze zachowanych grudziądzkich źródeł archiwalnych. Interesujące są także statystyki dotyczące liczby czytelników (dorosłych i dzieci) oraz dziennych odwiedzin biblioteki i wypożyczeń, które wskazują na rozwój księgozbioru (za wyjątkiem końcówki lat 20. XX wieku i zapaścią w początkach lat 30. XX wieku). Uruchomiono ponadto filie biblioteki w szpitalu, na plebanii, w szkole i w fabrykach, obsługujące potrzeby czytelnicze robotników i ich rodzin. Zorganizowano również biblioteki ruchome, z których korzystali głównie wojskowi, oraz księgozbiory więzienne.

Furmańska i Milinkiewicz skupili się zatem na omówieniu elementów bibliotekarskich, chcąc odtworzyć codzienność pracy biblioteki głównej TCL oraz jej oddziałów. Przypomnieli niemałe trudności, z jakimi borykali się bibliotekarze i twórcy placówek, wynikające z niedostatków finansowych i tym samym zubożenia zbiorów oraz niewielkiej liczby czytelników (ok. 3% mieszkańców Grudziądza było czytelnikami biblioteki TCL). Mimo przeszkód bibliotekę centralną z filiami

⁶ Tamże, s. 39.

⁷ Tamże, s. 41.

zmodernizowano i założono czytelnice z księgozbiorami dla dorosłych oraz oddzielnie dla dzieci i młodzieży. Dysponowały one periodykami, reprezentującymi odmienną tematykę i wielorakie zabarwienie ideologiczno-polityczne. Starano się, mimo wskazanych problemów, zadbać o różnorodność księgozbioru, na który złożyły się: beletrystyka, literatura naukowa i popularnonaukowa – także dla młodszych odbiorców. Czytelnicy monografii mogli zapoznać się z tytułami czasopism oraz książek przechowywanych w bibliotece TCL na podstawie zaprezentowanych drukowanych katalogów zasobów, wydanych w 1928 i 1934 roku. One też stanowiły jedno ze źródeł wykorzystanych w bardzo szczegółowej charakterystyce zawartościowej grudziądzkich kolekcji. Autorzy zwrócili równocześnie uwagę na mechanizm włączania publikacji do zbiorów, polegający na opiniowaniu tytułów przez komisję powołaną przez Zarząd Główny TCL. Brała ona pod uwagę „założenia programowe formułowane na zjazdach i sejmikach oświatowych”, a „literatura miała być zgodna z narodowo-chrześcijańskim kierunkiem ideowym TCL i nauką Kościoła katolickiego”⁸. Dlatego księgozbiór objął odpowiednie proporcje literatury religijnej i pięknej, reprezentującej odpowiedni światopogląd, w stosunku do innych wydawnictw⁹.

Odrębnego omówienia doczekały się pozabiblioteczne formy pracy TCL w Grudziądzu, jak wykłady ogólnokształcące prowadzone przez nauczycieli, w tym nauczycieli akademickich w ramach Uniwersytetu Ludowego. Początkowo zajęcia z zakresu religii, historii Kościoła w Polsce, historii Pomorza, języka i literatury polskiej, geografii, nauk przyrodniczych, społeczno-politycznych, prawniczych, filozoficznych i medycznych nie cieszyły się popularnością i brakowało chętnych do udziału w nich. Zmieniło się to po 1927 roku dzięki odpowiedniejszemu doborowi tematów, wykorzystaniu przez prelegentów przezroczy i akcji promocyjnej. TCL prowadziło w mieście również tzw. wykłady popularne, wieczornice (czyli wieczorne spotkania oświatowe), poświęcone głównie życiu literackiemu, krajoznawstwu i ludoznawstwu, a także akademie, wiece oświatowe, przedstawienia amatorskie, wystawy sztuki, przede wszystkim artystów lokalnych, wystawy książek, głośne czytania, kursy oświatowe i oświatowo-bibliotekarskie.

Historię biblioteki grudziądzkiej zaprezentowano na tle dziejów i zasad funkcjonowania TCL, dziejów miasta i jego przemysłu oraz dziejów Rzeczypospolitej i jej problemów gospodarczych. Takie poprowadzenie narracji zainteresuje z pewnością nie tylko historyków bibliotek i bibliologów, ale też historyków organizacji oświatowych, historyków regionu, zaciekawionych rozwojem kultury Grudziądza oraz historyków instytucji kościelnych, omówiona bowiem monografia jest jedną z nielicznych, w których ukazano – na miarę dostępnych źródeł – sposoby organizacji i funkcjonowania placówki działającej zgodnie z pryncypiami przyjętymi przez Towarzystwo. Biblioteka przez niemal cały okres dwudziestolecia międzywojennego służyła mieszkańcom miasta, pełniąc funkcje nie tylko placówki

⁸ Tamże, s. 99.

⁹ W książce znalazły się ciekawe opisy sporów między bibliotekarzami odpowiadającymi za zamówienia książek a np. księżmi, którzy kwestionowali niektóre zakupy, uważając, że nie odpowiadają przyjętym w TCL normom moralnym i literackim. Konflikty dotyczyły także darczyńców książek, których podarunki książkowe nie były włączane do zasobów z powodów ideologicznych.

propagującej literaturę i czytelnictwo, ale oświatę i kulturę, zwłaszcza lokalną, repolonizując i podnosząc świadomość narodową, kultywując ważne dla kraju rocznice i wydarzenia o charakterze historycznym i literackim. Tak więc autorzy monografii nie tylko ujawnili bibliotekarskie aspekty działalności TCL, ale ukazali szersze działania, uznając Towarzystwo i prowadzoną przez nie bibliotekę za jedne z najważniejszych instytucji kulturalnych w przedwojennym Grudziądzu.

Słowa kluczowe: dwudziestolecie międzywojenne; Grudziądz; historia bibliotek; kultura czytelnicza; ochrona kultury polskiej; Towarzystwo Czytelni Ludowych; życie kulturalne Grudziądza

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Chmielewski Grzegorz, *Z dziejów bibliotek ludowych na pograniczu zachodnim*, „Rocznik Lubuski”, 25 (1999) s. 205-217.
- Furmańska Katarzyna, Milinkiewicz Robert, *Biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych w Grudziądzu w latach 1921-1939*, Grudziądz 2021.
- Jakóbczyk Witold, *Towarzystwo Czytelni Ludowych 1880-1939*, Poznań 1982.
- Jamrozek Wiesław, *Uniwersytety ludowe w II Rzeczypospolitej (zarys problemu)*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, 19 (2016) nr 2, s. 193-209, <https://doi.org/10.12775/SPI.2016.2.009> (dostęp: 27.04.2023).
- Kabziński Krzysztof, *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880-1939)*, Wrocław 1985.
- Kisielewski Józef, *Bibliotekarstwo powszechne na zachodnich ziemiach Polski. Z okazji 50-lecia pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880-1930*, „Przegląd Biblioteczny”, (1930) z. 3, s. 281-303.
- Kisielewski Józef, *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880-1930*, Poznań 1930.
- Maliszewski Tomasz, *Wyższe szkoły ludowe w koncepcjach pracy oświatowej ks. Antoniego Ludwiczaka*, „Studia Edukacyjne”, (2013) nr 29, s. 169-190.
- [Pięćdziesiąt pięć] *55 lat pracy T.C.L. dla Polski 1880-1935. Rzut oka na historię Towarzystwa Czytelni Ludowych*, Poznań 1935.
- Redlarski Paweł, *Kształtowanie tożsamości polskiej w okresie zaborów oraz umacnianie świadomości narodowej w czasach II Rzeczypospolitej na przykładzie Towarzystwa Czytelni Ludowych w powiecie tucholskim*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, tom specjalny (2019-2020): *Dla Niepodległej*, s. 73-87, <https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbk.2020.192> (dostęp: 27.04.2023).
- Warząchowska Bogumiła, *Biblioteki Towarzystwa Czytelni Ludowych w województwie śląskim w latach 1922-1939. Współpraca z Kościołem katolickim*, „Studia Bibliologiczne”, 19 (2011) s. 100-118.
- Wróblewski Jan, *Geneza i początki rozwoju bibliotek ludowych na Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1968) nr 2, s. 277-284.
- Wróblewski Jan, *Księgozbiór polskiej biblioteki ludowej w Bartągu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1967) nr 1-2, s. 137-156.
- Wróblewski Jan, *Ocalale książki z bibliotek Towarzystwa Czytelni Ludowych na Warmii i Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1992) nr 3-4, s. 351-360.

Wróblewski Jan, *Pierwsza polska biblioteka ludowa na Warmii*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, (1966) nr 3, s. 386-390.

Wróblewski Jan, *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843-1939*, Olsztyn 1975.